

SPOREN VAN HERINNERING

nr.24

Juni
2017

BELGIQUE - BELGIË
PP
BRUSSEL X
1/9464

PEDAGOGIE EN GESCHIEDENISOVERDRACHT

**EEN UITGAVE VAN
VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS**

| DRIEMAANDELIJKS NR 24 | APRIL - MEI - JUNI 2017
| AFGIFTEKANTOOR: BRUSSEL X | ERKENNINGSNUMMER P 602292

INHOUDSOPGAVE

ACTUALITEIT

Kinderen als slachtoffer. Een
tijdloos gebrek aan elementaire
menselijkheid.
pag. 2

AUSCHWITZ

Jacqueline Bernheim, 6 jaar.
pag. 4

UITGEDIPT

Kinderen en oorlog: Wat de
kinderen van Izieu ons
vertellen.
pag. 6

VRAAGSTUK

Geselecteerd om te sterven.
Hoe zullen we ons de vermoorde
kinderen van Lidice herinneren?
pag. 10

WIST JE DAT...

Janusz Korczak zijn weeskinderen
tot het einde heeft bijgestaan?
pag. 13

KLASREFLECTIE

Return to Sender:
Henio niet gekend op dit adres...
pag. 14

VARIA

pag. 16

© Alle rechten voorbehouden

ACTUALITEIT

Uit een rapport van UNICEF blijkt dat tussen 2000 en 2010
bij benadering 92 miljoen kinderen stierven.
92 miljoen keer 'een verloren jeugd'.

**— Kinderen, de meest weerloze
slachtoffers in dramatische situaties.
Een onomkeerbare vernietiging.**

Kinderen als slachtoffer, een tijdloos gebrek aan elementaire menselijkheid.

— *Kinderen zijn ongetwijfeld de slachtoffers der slachtoffers. De leeftijd waarop iemand geen kind meer is, maar een (jong)volwassen, vormt stof tot discussie. Het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind bepaalt dat de leeftijd van achttien jaar de meerderjarigheid van een persoon inluidt¹. Uit het rapport van UNICEF (United Nations International Children's Emergency Fund, opgericht op 11 december 1946) blijkt dat dagelijks wereldwijd ongeveer 29 000 kinderen jonger dan vijf jaar sterven. Dit stemt overeen met zo'n 21 doden per minuut, waarvan de meesten vallen in 'ontwikkelingslanden'. Van de 11 miljoen jaarlijkse kinderslachtoffers, is 70 % te wijten aan zes oorzaken: buikloop, malaria, neonatale infectie, longaandoening, vroeggeboorte en zuurstoftekort tijdens de bevalling. Tussen 2000 en 2010 stierven bij benadering 92 miljoen kinderen. 92 miljoen keer 'een verloren jeugd'!*

**Meerderjarigheid.
Een kwestie van
moreel bewustzijn, of niet?**

De vraag die in dit onderdeel behandeld wordt, kan enigszins vreemd lijken omdat we net aangaven dat meerderjarigheid een juridisch begrip is. De grens van 18 jaar wordt gerechtvaardigd door de ontwikkeling van de hersenen, en met name van de prefrontale cortex die nodig is voor het nemen van onder andere morele beslissingen. Deze hersenkwab ontwikkelt zich tot de leeftijd van 20 à 25 jaar. Tijdens de eerste decennia van het leven zijn het opvoeding en onderwijs die de anatomisch-morele maatstaf vormen. De nazi's waren niet zo gesteld op de bepaling van meerderjarigheid volgens de morele ontwikkeling. In het concentratiekamp en uitroeiingscentrum Auschwitz-Birkenau kregen kinderen geen toegangsrecht tot het concentratiekampgedeelte. Ze hadden geen (economisch of ontologisch) nut voor de nazi's en werden daarom terstond naar de gaskamer gebracht.

**Een alarmerend rapport
van UNICEF.**

Jammerlijk genoeg waren het niet alleen de nazi's die kinderslachtoffers maakten. Na de Tweede Wereldoorlog had de pas opgerichte Verenigde Naties als doel de wereldvrede te bewaren. Dit bleek tijdens de volgende decennia een overdreven optimistische doelstelling te zijn, want tussen 1944 en 1992 werden wereldwijd 149 grote conflicten genoteerd door de VN. Hierbij vielen meer dan 23 miljoen doden, ongeveer het dubbele van het aantal doden in de 19de eeuw. Telkens weer waren kinderen slachtoffer van die gewapende conflicten en de daaropvolgende hongersnood of tekort aan drinkbaar water. Kinderen lopen immers een groot gevaar bij hongersnood omdat zij de essentiële basisvoedingsstoffen niet krijgen die nodig zijn voor hun groei. Bij watertekort lopen ze dan weer meer risico op infectieuze ziekten en epidemieën. Begin jaren 2000 bleek uit een rapport van de VN dat onlangs bij benadering 2 miljoen kinderen ge-

storven waren. 4 à 5 miljoen kinderen waren invalide geworden, ongeveer 12 miljoen kinderen hadden geen dak meer boven het hoofd en meer dan 1 miljoen waren van hun ouders gescheiden of wees geworden. Ongeveer 10 miljoen kinderen hadden levenslange psychologische trauma's opgelopen. De oorzaak voor de stijging van het aantal kinderslachtoffers ligt in het feit dat meer burgerdoden vallen bij recente(re) conflicten, waar die vroeger hoofdzakelijk militair van aard waren. Zo waren in de Tweede Wereldoorlog twee derden van de slachtoffers burgers, terwijl dat aandeel eind jaren 1980 opliep tot wel 90 %. Een eerste verklaring voor het grotere aantal burgerslachtoffers zijn de verbeterde oorlogswapens. In vergelijking met klassieke slagvelden veroorzaken bommen en raketten uiteraard veel meer schade en vallen er dus ook meer burgerdoden. Ter illustratie: Hiroshima en Nagasaki werden telkens volledig verwoest door amper twee (atoom)bommen, met bijzonder veel (kinder)slachtoffers

© Alle rechten voorbehouden

← Kinderen zijn bij de meest kwetsbare slachtoffers in conflicten

↓ Logo van Unicef tegen kindsoldaten

↓ Campagneposter van Unicef

© Alle rechten voorbehouden

© Alle rechten voorbehouden

als gevolg. Een andere verklaring ligt in het feit dat de meeste hedendaagse conflicten geen oorlogen meer zijn tussen staten, maar binnen landsgrenzen worden beslecht. Veelal worden conflicten uitgevochten tussen bepaalde burgergroepen en het leger van datzelfde land, waardoor het slagveld verschuift naar woongebieden in steden en op het platteland. En net daar knelt het schoentje: het onderscheid tussen strijders en niet-strijders (gewone burgers) wordt wazig en leidt tot fatale verwarring in de vuurlinie. Ook verloren kogels of weinig precieze bombardementen kunnen veel onschuldige mensen treffen. Soms worden burgers zelfs doelbewust geviséerd door partijen die zich niet om vrouwen, ouderen of voornamelijk kinderen bekommeren. Nog complexer wordt het wanneer kindsoldaten worden ingezet in de strijd.

Diversiteit in gevaar

Een conflict breekt zelden uit op plaatsen waar één bepaalde 'et-

nische' groep leeft; het samenleven van verschillende bevolkingsgroepen binnen dezelfde grenzen ligt vaak aan de basis van gewapende conflicten, ongeacht of die grenzen een bestaande of uiteengevallen natie afbakenen. Een belangrijke noot hierbij is dat het geweld in die omstandigheden kan escaleren tot een volkerenmoord. Een genocide is erop gericht een hele bevolkingsgroep uit te roeien, inclusief vrouwen, ouderen en kinderen en laat een spoor van dood en onomkeerbare vernieling achter. Politieke en sociaal-etnische spanningen kunnen als katalysator optreden in zo'n dramatische context. ■

Johan Puttemans

Pedagogisch coördinator
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

BRON: [<https://www.unicef.org/mdg/childmortality.html>]

¹ (...) wordt onder het kind verstaan ieder mens jonger dan achttien jaar (...)
<http://www.kinderrechtencommissariaat.be>

Jacqueline BERNHEIM

Zes jaar oud

Jacqueline Bernheim
(11 mei 1938 - 25 mei 1944)

Als de oorlog uitbreekt is Jacqueline Bernheim twee jaar oud. Ze woont op dat ogenblik in Brussel, waar ze op 11 mei 1938 is geboren. Olga, haar moeder, is de dochter van Maurice Kouperman, de eigenaar van een bloeiende fabriek van metalen verpakkingen in Laken. Paul Bernheim, haar vader, is een briljant ingenieur die heeft gestudeerd aan de Luikse universiteit en kaderlid is van de financiële onderneming Sofina. Haar ouders huwen in 1933. In mei 1940, als België wordt bezet, gaat het gezin Bernheim-Kouperman op de vlucht naar Frankrijk, net als duizenden andere Belgische gezinnen. Jacqueline, haar ouders, grootmoeder en oom van moederszijde reizen tot in het zuidwesten van Frankrijk. Ze vestigen zich in Cahors, dan in de 'zone libre' (vrije zone). Ze leiden er een gewoon leven, de plaatselijke autoriteiten zijn op de hoogte van hun situatie en Jacqueline loopt school met haar echte naam. Maar in november 1942 wordt ook de vrije zone bezet. Met uitzondering van Richard Kouperman, de

© Archieven Stichting Auschwitz

Studiereis naar Auschwitz-Birkenau in 2002. Paul Halter, toen voorzitter van de Stichting Auschwitz, en een jonge deelnemer aan de reis, leggen bloemen neer ter herinnering aan Jacqueline Bernheim.

Olga Kouperman-Bernheim
(03/02/1906 - 19/05/1993)

© Centrale, juni 1990, nr 249, p 25

oom van Jacqueline die op wonderbaarlijke wijze weet te ontkomen, wordt het volledige gezin op 7 mei 1944 door de Gestapo aangehouden, nadat het werd aangegeven. Ze worden overgebracht naar het verzamelkamp in Drancy, de belangrijkste Franse plek van waaruit Joden worden gedeporteerd. Op 20 mei 1944 wordt het gezin met transport 74 naar Auschwitz gedeporteerd. Jacqueline (die net haar zesde verjaardag heeft gevierd), haar grootmoeder en waarschijnlijk ook haar vader worden meteen na aankomst in Birkenau naar de gaskamers gebracht. Alleen haar moeder overleeft het kamp en de dodenmarsen.

Olga Kouperman zal zich pas jaren later neerleggen bij het verlies van haar dochter, want in haar correspondentie bevindt zich een brief uit 1952 over lopende opzoeken naar gedeporteerde kinderen. Ze zal trouwens zorgvuldig de spullen, kleren en speeltjes van haar dochter bewaren. Ze hertrouwt niet en krijgt geen andere kinderen. Ze legt zich toe op de schilderkunst en sociale activitei-

ten, terwijl ze de herinnering levendig houdt. Ze is lid van de Belgische *Vriendenkring van Gewezen Politiek Gevangenen in Silezië*, waarmee ze in april 1955 in Auschwitz deelneemt aan de herdenkingsplechtigheden voor de tiende verjaardag van de bevrijding van het kamp. Zij legt er een bos bloemen neer van de Belgische delegatie. Bij haar overlijden in 1993 laat ze het grootste deel van haar fortuin na aan verschillende goede werken, onder meer het *Fonds voor Hartchirurgie*. Dat laatste roept een 'Wetenschappelijke Prijs Jacqueline Bernheim' in het leven om de gedachtenis aan haar dochter een permanent karakter te geven. Ze doet ook een schenking aan de *Stichting Auschwitz* (de opvolger van de *Vriendenkring*), die sindsdien de herinnering aan Jacqueline in stand houdt door tijdens de jaarlijkse studiereis naar Auschwitz bloemen neer te leggen bij de vijver in Birkenau. ■

Sarah Timperman
Vzw Auschwitz in Gedachtenis
Vertaling: Gorik de Henau

Bronnen: 'En mémoire de la petite Jacqueline Bernheim', webstek van het *Fonds voor Hartchirurgie* <http://hart-chirurgie-cardiaque.org/spip.php?article29> (geraadpleegd 4 januari 2017); 'Richard Kouperman' in *Cahiers de la Mémoire contemporaine*, 2-200, p. 59-62; Herman Van Goethem, Patricia Ramet (red.), *Drancy-Auschwitz 1942-1944. Joden uit België, gedeporteerd via Frankrijk*, Brussel, ASP, 397 p.; archieven van de *Stichting Auschwitz* (Fonds Vriendenkring Silezië/opbergmap I)

Kinderen en oorlog:

Wat de kinderen van Izieu ons vertellen...

Ook kinderen zijn vaak onschuldige oorlogsslachtoffers. In verband met de kolonie in Izieu blijkt deze vaststelling nog wreder, want deze kinderen werden enkel en alleen vermoord omdat ze Joods waren. Maar waarom houden verhalen over mishandelde kinderen ons zo sterk bezig?

Foto's van mishandelde kinderen raken ons meer dan wat ook. En ouders zijn er nog gevoeliger voor, omdat ze er hun eigen kinderen in zien. Denk maar aan het gezicht vol aangekoekt stof en bloed van de vijfjarige Omran, ontsnapt aan een bombardement in Aleppo; of aan het levenloze lichaam van de kleine Alan Kurdî op een strand; of aan het meisje dat op 14 juli 2016 omkwam door de dolle vrachtwagen in Nice, liggend onder een reddingsdeken in goudfolie, met naast haar een pop ... Het is dus niet meer dan normaal dat het verhaal van de kinderen van Izieu ons raakt.

Maar er is wel een verschil in gradatie. Hier geen foto's van dode of gewonde kinderen, alleen gelukkige gezichten, waardoor wat volgt eens zo hard aankomt. Op 6 april 1944 worden de 44 kinderen opgepakt bij een razzia en gedeporteerd. Van hen worden er 42 onmiddellijk na aankomst vergast in Birkenau (Auschwitz II), twee andere worden gefusilleerd in Tallinn (Estland). Via een reizende tentoonstelling wordt het verhaal verteld van deze kolonie, waar ook Belgische kinderen verbleven. Op 21 en 22 april 2016 werden gedenktegels ingehuldigd voor Paulette Heber, Nina Aronowicz, Alec Bergman en Albert en Marcel Bulka in Sint-Joost-ten-Node, Schaarbeek en Luik. De tentoonstelling reist tot 2019 door België

en staat ter beschikking van scholen, verenigingen, gemeenten en culturele centra.¹

Geschiedenis van de kinderkolonie in Izieu

Bijna een jaar lang, van mei 1943 tot 6 april 1944, worden in de kolonie in Izieu meer dan honderd Joodse kinderen opgevangen, afkomstig uit Duitsland, Polen, Oostenrijk, België, het Groothertogdom Luxemburg, Frankrijk en Algerije.² Hun gezinnen worden opgejaagd door de Duitse autoriteiten en het antisemitische Vichyregime. Bij razzia's in de zomer van 1942 vraagt de Vichyregering aan de Duitse bezetter de toelating om Joodse kinderen onder de zestien jaar te deporteren. De Duitsers gaan akkoord en kinderen zijn niet langer veilig. Heel wat gezinnen met kinderen zitten al opgesloten in kampen in het zuiden van Frankrijk. Al snel tracht het *Œuvre de Secours aux Enfants* (OSE), dat in de kampen actief is, kinderen te redden van wie de ouders zijn opgepakt tijdens razzia's of opgesloten. In die context richten Sabine en Miron Zlatin, in samenwerking met het OSE, de kolonie in Izieu op; dit gebeurt helemaal wettelijk, met de steun van de *sous-préfecture* in Belley. Dat dorp, dicht bij Zwitserland, bevindt zich in de Italiaanse bezettingszone, waardoor de kolonie van antisemitische vervolging bespaard blijft. In mei 1943 worden

er een vijftiental kinderen ondergebracht, later volgen er nog meer. De idyllische plek ligt midden tussen de velden. De kolonie wordt geleidelijk opgenomen in het plaatselijke leven en er ontstaan contacten met de burens en de plaatselijke overheid. Het leven verloopt op het ritme van maaltijden, spellen, zwempartijen in de Rhône, wandelingen, tekensessies enzovoort. Hoewel de kinderen het zonder hun ouders moeten stellen voelen ze zich veilig. In oktober 1943 arriveert in de kolonie een onderwijzeres die gaat lesgeven aan de allerkleinsten. De grotere kinderen gaan naar het college in Belley. Tot januari 1944 passeren er door de kolonie in Izieu 105 kinderen. Meestal dient ze als doorgangsplek, voor de kinderen worden ondergebracht in andere huizen of gastgezinnen, of zelfs naar Zwitserland worden gesmokkeld. Maar het net sluit zich geleidelijk rond de kleine kolonie.

Op 8 september 1943 is Italië gecapituleerd en het gebied staat nu onder Duitse controle. Op 7 januari 1944 arresteert de Gestapo Albert Brendighem, de dokter van de kolonie. Het personeel van het OSE in Chambéry, waarvan de kolonie in Izieu afhankelijk is, valt op 8 februari op zijn beurt in handen van de Gestapo. De kinderen moeten dringend worden overgeplaatst. Eind maart, begin april 1944 vertrekt Sabine Zlatin naar Montpellier, op zoek naar nieuwe

Foto uit de zomer 1943.
Het geluk staat op de gezichten van de kinderen
ondanks de afwezigheid van hun ouders.

4 opvoeders uit Izieu met transport 71 naar Auschwitz-Birkenau gedeporteerd. Na een zware reis van drie dagen worden ze bij aankomst naar de gaskamers gebracht. Alleen de opvoedster Léa Feldblau zal het overleven. Ze wordt ingedeeld bij de arbeidsploegen en wordt ook gebruikt als proefkonijn bij experimenten van de nazidokters. Acht andere kinderen en drie opvoeders worden gedeporteerd met de transporten 72 (29 april), 74 (20 mei) en 76 (30 juni); onmiddellijk na hun aankomst in Birkenau worden ze vermoord. Miron Zlatin en de twee overblijvende adolescenten worden op 15 mei met transport 73 naar Tallinn (Estland) gedeporteerd, waar ze in de loop van de zomer worden gefusilleerd.

schuilplaatsen voor de kinderen. Daar verneemt ze dat in de kolonie een razzia heeft plaatsgevonden. Tijdens de ochtend van 6 april 1944 zijn in Izieu 45 kinderen en 8 volwassenen aanwezig, met uitzondering van de jonge René-Michel Wucher allemaal Joden. Op bevel van Klaus Barbie vallen personeel van de Gestapo en soldaten van de Wehrmacht op de kleine kolonie aan en nemen iedereen mee die ze daar aantreffen. Alleen de volwassene Léon Reifman weet via het venster te ontkomen en wordt vervolgens door burens verborgen. Bij een halte in het lager gelegen dorp herkennen bewoners de kleine René-Michel Wucher, die wordt vrijgelaten. De anderen worden weggevoerd naar de Montluc-gevangenis in Lyon. Vandaar gaat het op 7 april naar het station van Lyon-Perrache, waar ze met de trein naar het kamp in Drancy worden gebracht. Op 13 april worden 34 kinderen en

Het huis waar Sabine en Mirion Zlatin 105 kinderen onderdak gaven en waar 44 kinderen aanwezig waren tijdens de razzia georganiseerd door Klaus Barbie op 6 april 1944.

Foto van Sabine en Mirion Zlatin.

© Alle rechten voorbehouden

Sabine Zlatin, Léa Feldblau en Léon Reifman zullen in 1987 als getuigen optreden tijdens het proces tegen Klaus Barbie. Na het proces richt Sabine Zlatin de vereniging *Musée-Mémorial d'Izieu* op, die aan de basis ligt van het 'Musée-mémorial des enfants d'Izieu' in de voormalige gebouwen van de kolonie. In 2000 wordt het omgedoopt tot 'Maison d'Izieu, mémorial des enfants juifs exterminés'.

De Belgische kinderen in Izieu

'Er is een band met ons land en ook met het Groothertogdom Luxemburg', aldus Bettina Vanherweghem, die in België verantwoordelijk is voor de reizende tentoonstelling. 'Verschillende Belgische kinderen passeerden door het huis in Izieu. Twee waren afkomstig uit Brussel, drie uit Luik en acht uit Antwerpen. De tentoonstelling reist minimaal drie jaar door België en in 2019-2020 blijft ze een jaar in het Groothertogdom Luxemburg. Met mijn kartonnen dozen onder de arm ga ik het *Maison d'Izieu* voorstellen in scho-

len, verenigingen enzovoort. Ik leid gidsen op en geef lezingen. Bij wijze van syllabus heb ik twee boekjes samengesteld, een met de historische context betreffende Vichy en een tweede over het *Maison d'Izieu*.'

In het eerste semester van 2016 was de tentoonstelling te zien in een aantal scholen, in *Arts et Métiers* in La Louvière, in de *Cercle d'histoire* van de ULB en de *Association Patrimoine et Histoire* in Ham-sur-Heure.

In de praktijk zijn er twee tentoonstellingen. De eerste gaat uitsluitend over de Belgische en Luxemburgse kinderen: wie zijn ze en waar komen ze vandaan? De namen van de vergaste kinderen worden in het vet aangegeven. De andere expositie behandelt het dagelijks leven van de kinderen in de kolonie, van de oprichting tot de razzia op 6 april 1944: hoe ging het eraan toe, hoe kwam de kolonie tot stand, hoe belandden de kinderen in het toevluchtsoord...? Meestal kwamen ze uit interneeringskampen in het zuiden van Frankrijk.

Tijdens de hele zomer van 1943 bleven de kinderen toestromen, zowel Joodse als niet-Joodse. 'Er heerste een sfeer als in een vakantiekolonie, met zwempartijen, koken, werken in de tuin... De brieven en tekeningen getuigen van hoop,' zo gaat Bettina Vanherweghem voort. 'In deze tentoonstelling drukken de foto's alleen geluk uit, er is geen sprake van doden of kampen. Het eindigt met de dag voor de razzia: in een brief wenst een moeder haar kind een prettige paasvakantie... De tentoonstelling is geschikt voor kinderen van het vijfde jaar basisonderwijs. Voor volwassenen is ze zwaarder.'

Identificatieproces

Bertrand Wert was van 2012 tot 2015 ondervoorzitter van het *Maison d'Izieu* en woont nu in Brussel. Hij stelt: 'Er treedt tijdens de tentoonstelling een sterk identificatieproces op, een soort inlevingsvermogen, wat veel doeltreffender is. Zo kunnen we de kinderen een naam geven en de zaken concreet maken... We overstijgen

een droge ontleding van de feiten en betreden het domein van het menselijke. Tegelijk moet je weg van pathos en sentiment; je moet alles opnieuw gaan analyseren om te kijken wat we er vandaag mee aankunnen. We zijn ingehaald door de gebeurtenissen. In de context van de terroristische aanslagen in Brussel konden we mensen ontmoeten als Ismael Saïdi.³ Als gevolg van de actualiteit ontmoeten Joodse en andere gemeenschappen elkaar. Dat is niet altijd makkelijk, want er bestaan veel vooroordelen. Die ontmoetingen zijn dus zinvol. Het is belangrijk bruggen te slaan tussen gemeenschappen.' De tentoonstelling komt trouwens naar Brussel omdat de organisatoren het verhaal van de kinderen van Izieu bekend willen maken bij de Europese instellingen, want ze waren afkomstig uit verschillende landen van de Europese Unie.

Aangaande het identificatieproces wijst Bertrand Wert op de inzet van de vzw TADA, die zich bezig houdt met schoolbegeleiding in de gemeente Sint-Joost-ten-

Node: 'Ze werkte rond de gedenksteen voor Émile Zuckerberg, een Joodse jongen die naar Izieu werd gedeporteerd, en Alan, het gevluchte jongetje dat dood op een strand werd aangetroffen. Al zijn er verschillen, toch legden ze dezelfde weg af. Misschien zullen leerlingen binnen dertig jaar een opstel schrijven over de gevluchte kinderen van vandaag. Betreffende waarden kun je parallellen trekken, zelfs met kinderen die vooroordelen hebben. Daar mag je niet voor terugschrikken. Het is niet evident, maar je moet het toch doen, want zo kun je de discussie aangaan.'

Verdergaan

De tragedie van Izieu houdt ons nog altijd bezig, net als actuele tragedies met andere kinderen. Het verschil is dat deze Joodse kinderen werden opgejaagd, gedeporteerd en vermoord als gevolg van een ideologische en politieke keuze. Er konden 61 kinderen worden gered door de reddingsactie in Izieu (en hetzelfde gebeurde op

andere plekken). Geen daarvan komt voor op de lijsten betreffende de deportatietransporten. Veel kinderen die Izieu verlieten voor de razzia werden herenigd met hun ouders of vonden een andere schuilplaats tot de oorlog voorbij was. Ze houden reünies en sommigen leggen getuigenis af, bijvoorbeeld Hélène Waysenson, Samuel Pintel en Paul Niedermann. Maar hun 'herstel' verliep niet altijd vlot, aldus Bettina Vanherweghem. Een en ander maakt trouwens deel uit van haar projecten: 'Het is belangrijk te laten zien dat herstel mogelijk is. Hoe bouwt iemand zijn leven weer op als hij zijn jeugdvrienden heeft verloren? Hoe doe je dat: terug naar school gaan, een gezin stichten, nieuwe vrienden maken?' Het zijn vragen die gevluchte kinderen zich waarschijnlijk ook nu nog stellen en waarop volwassen antwoorden moeten bieden. ■

Baudouin Massart

Vertaling: Gorik de Henau

→
Tentoonstelling over het
dagelijkse leven van de ondergedoken
Joodse kinderen in de kolonie van Izieu
(mei 1943 – 6 april 1944).

© Bettina Vanherweghem

¹ Neem hiervoor contact op met Bettina Vanherweghem, Rue du Château 4, 6150 Anderlues; tel.: +32 (0)495 53 98 85; e-mail: bettinavhw@live.be.

² Op de webstek van het *Mémorial des enfants d'Izieu* vind je een uitgebreide geschiedenis van de kolonie en ook getuigenissen en de namen van de kinderen: <http://www.memorializieu.eu> (ge raadpleegd op 15 september 2016).

³ Een cineast en regisseur uit Schaarbeek en de auteur van een tekst over Nina Aronowicz, die hij op 21 april 2016 postte op zijn Facebookaccount: <http://bit.ly/2do7mgD> (ge raadpleegd op 23 september 2016).

Geselecteerd om te sterven.

Welke herinnering voor de vermoorde kinderen van Lidice?

Gedenksteen te Rzuchów (Chełmno nad Nerem).
'Aarde geheiligd door het martelarenschap en het bloed van de kinderen uit de regio van Łódź, de streek van Zamość en Lidice, Tsjecho-Slowakije.' ➔

© Vzw Auschwitz in Gedachtenis/Johan Puttemans

In de rubriek *Vraagstuk van Sporen* nr. 23 kwamen we terug op deodelijke aanslag van 27 mei 1942 op Obergruppenführer Reinhard Heydrich en de vreselijke wraak die de nazi's in petto hadden voor de bewoners van het Tsjecho-Slowaakse dorpje Lidice. De aanslagplegers, de Slowaak Jozef Gabčík en de Tsjech Jan Kubiš, werden op 18 juni 1942 in het nauw gedreven en gedood in de Sint-Cyrellus- en Sint-Methodiuskerk te Praag. De Duitse bezetter had de organisatie van de spectaculaire verzetsdaad gelinkt aan het dorpje Lidice dat op 30 kilometer van de hoofdstad gelegen is. Op 10 juni 1942 werd Lidice dan ook met de grond gelijk gemaakt en zijn bevolking deels gedood, deels gedeporteerd. Van de 105 kinderen werden er 23 naar Duitse families gestuurd. De 82 kinderen die niet in aanmerking kwamen voor het 'germanisatieprogramma' werden naar het Poolse dorpje Chełmno nad Nerem gestuurd om er vergast te worden.

Chełmno: het eerste uitroeiingscentrum

Chełmno nad Nerem was een onopvallend dorpje toen de Duitse bezetters er in september 1939 aankwamen. De lokale Poolse bevolking werd verplaatst en vervangen door Volksdeutsche. De naam van het dorp werd geermaniseerd naar Kulmhof an der Ner. Het dorp lag in de Gau Wartheland en behoorde zo tot het aan nazi-Duitsland geannexeerde gebied. De Tweede Poolse Republiek zou voor vijf jaar van de kaart verdwijnen. In het najaar van 1941 werd Kulmhof uitgekozen om de lokale oplossing te worden voor het 'Joodse probleem'. Op 8 december 1941 kwamen de eerste transporten van Joden uit de regio er toe om vergast te worden. Om dit doel te bereiken werd een SS-Sonderkommando onder leiding van Herbert Lange naar Kulmhof gestuurd. Het Sonderkommando nam bezit van de kerk en het kleine kasteeltje om er een uitroeiingscentrum te vestigen. De slachtoffers kwamen te voet of

per vrachtwagen toe aan het kasteeltje, waar een SS'er een geruststellende toespraak hield. Het ging hier zogezegd louter om een transitplaats waar halt werd gehouden om hygiënische redenen. Men loog de mensen voor dat ze nadien in het oosten tewerkgesteld zouden worden en dus niets te vrezen hadden. Daarna moesten ze zich uitkleden en zich via de kelders van het kasteeltje naar een ruimte begeven waar ze een 'stortbad' zouden krijgen. De ruimte was in feite de achterkant van een grote vrachtwagen, die de slachtoffers aan de noordwestelijke kant van het kasteeltje opwachtte en waar ze op ruwe wijze werden ingepropt. Zodra de mensen opgesloten zaten, werd de motor aangezet en werden de uitlaatgassen naar de laadruimte van de vrachtwagen geleid. De vergassing duurde zo'n twintig minuten. Eens de mensen dood waren, zette de vrachtwagen zich in gang om naar het bos van Rzuchów te rijden, op 4 kilometer van Kulmhof. Daar aangekomen werden de stoffelijke overschotten in massagraven gegooid.

← De crypte van de Sint-Cyrillus en Sint-Methodiuskerk is vandaag, naast Lidice, een van de markante plekken van het Tsjechische martyrologium.

Borstbeelden van Jozef Gabčík en Jan Kubiš
in de crypte van de Sint-Cyrillus en
Sint-Methodiuskerk te Praag. →

Tussen december 1941 en april 1943 reden bijna dagelijks drie vrachtwagens van het kasteel naar het bos om deze gruwelijke taak te vervullen. Chronologisch gezien is het uitroeiingscentrum van Chetmno het eerste dat de nazi's oprichtten; in 1942 zouden Bežec, Auschwitz, Sobibór, Treblinka en Majdanek volgen. Chetmno zou het enige uitroeiingscentrum zijn dat even ophield te bestaan tussen april 1943 en april 1944. Vanaf juni 1944 werd het centrum weer in gebruik genomen om een deel van de Joden uit het getto van Litzmannstadt (Łódź) te vermoorden. Historici schatten het aantal doden

van dit uitroeiingscentrum op minimaal 152 000.

Het geval Lidice (tweede deel)

De 82 kinderen die niet aan de criteria beantwoordden om in een Duits gezin ondergebracht te worden, stuurde men naar de regio van Litzmannstadt. Van hieruit werden zij naar hun eindbestemming Chetmno gebracht om er volgens de hierboven beschreven procedure omgebracht te worden. Zij vormen hiermee een van de raciale uitzonderingen naast (niet-Joodse) Polen en Roma en Sinti die in Chetmno werden vermoord. Het merendeel van de

slachtoffers van Chetmno waren immers Poolse, Duitse, Oostenrijkse en Luxemburgse Joden. Door hun jonge leeftijd hadden de kinderen van Lidice geen schijn van kans om in een of ander kamp of getto aan het werk te worden gezet. De exacte datum van hun aankomst (en dood) in Chetmno is tot op de dag van vandaag niet bekend. We kennen wel de namen van de 82 kinderen die ginds een anonieme dood tegemoet gingen. ■

Frédéric Crahay
Directeur

Vzw Auschwitz in Gedachtenis

NAAM _____

KLAS _____

Het martelaarsdorpje Lidice betaalde een uiterst zware prijs:
niet alleen werd het oord van de kaart geveegd, eveneens werden 82 kinderen vermoord.

Schrijf een opstel (in de klas of als huistaak) rond *Een verloren jeugd*.

Hieronder vind je enkele ondertitels/thema's die je kunnen helpen:

Wat was...

(verzin het leven van een kind dat op abrupte manier beëindigd wordt)

...is niet meer!

(wat zou een vermoord kind allemaal niet kunnen geworden zijn?)

Onbegrijpelijk en nutteloos

(schrijf een gedicht rond het onbegrip van het kind Henio als slachtoffer
en de nutteloosheid van zijn dood - zie rubriek KLASREFLECTIE)

Henio met zijn moeder Sara

Opmerkingen leerkracht

SPOREN VAN HERINNERING

is een driemaandelijks
uitgave van
vzw Auschwitz in Gedachtenis

www.auschwitz.be

Janusz Korczak zijn weeskinderen tot het einde heeft bijgestaan?

In 1940 wordt in het door de nazi's bezette Warschau het grootste getto in Polen opgetrokken. In maart 1941 zijn er ongeveer 460 000 Joden gehuisvest. Tegen het einde van dat jaar zijn er nog 415 000 mensen in leven, waaronder 50 000 kinderen. De jongsten en de weeskinderen worden het zwaarst getroffen.

In het weeshuis van de beroemde pedagoog Janusz Korczak is er steeds plaats voor kinderen die wees werden in het getto. Maar dokter Korczak geeft hun meer dan louter een dak boven het hoofd en een warme maaltijd. Ondanks de moeilijke levensomstandigheden genieten de kinderen onderwijs, krijgen ze verzorging en vooral veel liefde. Hoe hard het leven buiten ook mag zijn, de dokter ontfermt zich over hen, tot in de dood!

Tot de dood ons scheidt

Op 22 juli 1942 start de uitroeiing van de Joden uit het getto van Warschau. Adam Czerniaków, hoofd van de Warschause Joodse Raad, die vanaf de aanvang van de deportaties van de kinderen begrijpt dat zij het gebeuren niet zullen overleven, pleegt als ultieme verzetsdaad zelfmoord¹. Janusz Korczak echter neemt zijn verantwoordelijkheid op voor 'zijn' hulpeloze kinderen.

Begin augustus komt het bevel: de weeskinderen worden gedeporteerd naar 'het Oosten', nazi-eufemisme voor moordcentrum. Opdat de kinderen niets zouden merken van deportatie, die fataal zou aflopen, maakt dr. Korczak er

© Alle rechten voorbehouden

"Dom Sierot" - het Huis der wezen - waarvoor Korczak als directeur-arts werd gevraagd

Janusz Korczak met "zijn" weeskinderen

© Alle rechten voorbehouden

voor hen een soort van uitstap van: iedereen maakt zich op, het lievelingsknuffeltje mag mee en zo trekt elk groepje, vaandel in de hand, naar de Umschlagplatz (plaats van deportatie).

Het verhaal gaat als volgt: een Duitse officier, die zich ervan bewust is dat de trein een eenrichtingsreis maakt en geen levende ziel terugbrengt, herkent dokter Korczak, één van die jeugdautoriteiten wiens overbekende boek *Dziecko salonu* (het kind van de salon) hem voorgelezen werd door zijn moeder voor het slapengaan. Hierop geeft hij de pedagoog, bij het inladen van de goederenwagens de toestemming terug te keren naar het getto. Dit uitstel is echter niet van toepassing op de weeskinderen en daarom onaanvaardbaar voor Janusz Korczak: hij is met zijn kinderen gekomen en zal ook met zijn kinderen vertrekken. Nooit zou hij de weerloze weeskinderen alleen de dood laten ingaan!

Bij aankomst in het vernietigingscentrum Treblinka komen de kin-

deren, vergezeld van hun *Stare doktor* (Oude dokter), er samen aan hun tragische eind.

Wat zou ik kunnen zeggen aan de kinderen als afscheid...

Tijdens de gettoperiode hield dokter Janusz Korczak een dagboek bij. Het volgende citaat schreef hij op 21 juli, één dag voor de aanvang van de deportaties:

"Het is moeilijk geboren te worden en te leren leven. Wat me nu nog te doen staat, is een pak makkelijker: sterven. Na de dood zal het misschien opnieuw moeilijk worden, maar daar denk ik nog niet aan. Nog een jaar, nog een maand, nog een uur.

Ik zou bewust en met een heldere geest willen sterven. Ik weet niet wat ik zou kunnen zeggen aan de kinderen als afscheid. Ik zou hen willen doen begrijpen dat ze vrij zijn hun eigen weg te kiezen." ■

Johan Puttemans

Pedagogisch coördinator
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

¹ Zie rubriek 'Klasreflectie' uit *Sporen van Herinnering* nr. 21 (2016), p. 15

Return to Sender:

Henio niet gekend op dit adres...

Henio, het icoon van de Shoah in Polen

Sinds 1998 is *Teatr N.N.* gevestigd in een stadspoort van Lublin die ooit de 'Joodse poort' werd genoemd. In het historisch gedeelte van de eeuwenoude stad vormde de Grodzkapoort ('Brama Grodzka') de scheiding tussen de Joodse wijk en het christelijke gedeelte. In de permanente tentoonstelling over de verdwenen vooroorlogse Joodse aanwezigheid in Lublin, neemt de jongen Henio een belangrijke plaats in. De directeur van *Teatr N.N.*, Tomasz Pietrasiewicz, verduidelijkt: "Het is onmogelijk om alle gezichten en namen van de 40 000 mensen te herinneren. Herinner er één. Een verlegen glimlach, een wit kraaghemdje, een gekleurde korte broek, een kapsel met zijstreep, gestreepte sokken... Henio."

Henio werd op 25 maart 1933 geboren en woonde samen met zijn ouders in Lublin. Zijn vader, Shmuel Żytomirski, was een zeer gedreven leerkracht en politiek actief. Hij koestert de wens te emigreren naar Palestina, in navolging van zijn broer die reeds uitgeweken was uit het te gevaarlijk geworden Europa.

Op zesjarige leeftijd, in 1939, moet Henio net als alle kinderen naar het eerste leerjaar. Maar op 1 september breekt de oorlog uit en wordt de overgang uitgesteld. Wanneer in maart 1941 het getto

— 'Zwrot do nadawcy': met deze woorden, die zoveel betekenen als 'retour afzender', komen jaarlijks duizenden brieven terug naar de kinderen die 'leeftijdsgenoot' Henio Żytomirski hebben aangeschreven. Geen wansmakelijke grap of vergissing van de Poolse post, maar een pedagogisch sensibiliseringsproject in de Poolse stad Lublin.

Henio in de jaren 1930 ↓

www.tnn.pl

© www.tnn.pl

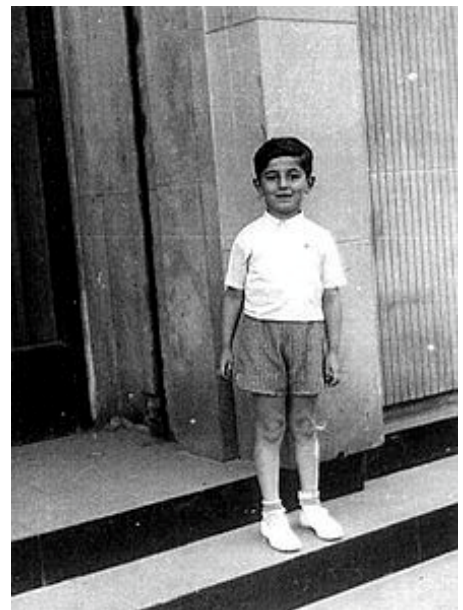

© www.tnn.pl

↑ Henio's brievenbus

ETHISCHE REFLECTIES

- Hoe zou jij de volgende stelling beargumenteren: "Kinderen zijn de slachtoffers onder de slachtoffers!"
- Zoek 5 redenen waarom kinderen 'het onschuld' bij uitstek zijn.
- Wat was Henio's 'fout' om op zo'n jonge leeftijd slachtoffer te worden van een genocide? Ontwikkel jouw antwoord.

↑ Henio voor het postgebouw waar nu de brievenbus hangt.

van Lublin is opgetrokken, wordt ook het gezin Żytomirski er gehuisvest.

Van half maart tot half april 1942 vinden de deportaties naar het vernietigingscentrum van Bełżec plaats. Henio's moeder en grootmoeder worden daarheen gebracht en bij aankomst onmiddellijk vermoord. De jongen en zijn vader overleven de selecties, hoogstwaarschijnlijk dankzij Shmuels *J-Ausweis* (arbeidskaart). Zij worden overgebracht naar het kleine getto van Majdan Tatarski, net buiten de stad. Eind april 1942 vinden eveneens selecties plaats in het kleine getto, waarbij de opgepakte Joden gefusilleerd worden in het naburige bos van Krępiec. Begin november 1942 wordt het kleine getto geliquideerd. Zo'n 3 000 Joden, waaronder Shmuel en Henio, worden naar het concentratiekamp van

Lublin (Majdanek) gedeporteerd. Op 9 november vindt een selectie plaats in Majdanek. Shmuel moet naar een dwangarbeidskamp buiten Majdanek. De ouderen en de kinderen, onder wie de negenjarige Henio, worden naar de gaskamer gestuurd en onmiddellijk vergast...

Als bij wonder overleeft Shmuel de eindliquidatie van de Joden in Lublin begin november 1943. In januari 1944 verstuurt hij nog een brief, maar hij zal de bevrijding van Lublin in juli 1944 niet meemaken. Shmuel Żytomirski sterft net voor het einde van de oorlog.

Het project 'brieven naar Henio'

We zouden weinig weten over het leven van de kleine Henio als zijn vader in zijn brieven niet zoveel over zijn zoon zou hebben geschreven. Dit gaf *Teatr N.N.* het

idee om op 19 april, de dag waarop de Holocaust herinnerd wordt in Polen, schoolkinderen brieven te laten schrijven aan hun 'leeftijdsgenoot' Henio. Uiteraard zijn die kinderen niet op de hoogte van Henio's tragisch lot, hoewel ze in dezelfde stad opgroeien waar hij vroeger woonde. Kinderen sturen brieven, tekeningen en versjes. Ze krijgen echter geen antwoord van Henio, maar wel een van de post: 'retour afzender: geadresseerde onbekend'. Het is een sensibiliseringsproject om de kinderen bewust te maken van de geschiedenis van de stad. Het project omvat onder andere een stadswandeling door het voormalige Joodse Lublin. ■

Johan Puttemans
Pedagogisch coördinator
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

LINKEN EN HERINNEREN

Oproep naar leerkrachten:

Kent u de jaarlijkse wedstrijd over burgerzin georganiseerd door de Stichting Auschwitz, gericht tot alle leerlingen van de derde graad secundair onderwijs?

Elk jaar organiseert de *Stichting Auschwitz* een wedstrijd in de scholen van de Vlaamse Gemeenschap. Deze richt zich naar al de leerlingen van de derde graad secundair onderwijs, ongeacht het type.

Deze wedstrijd, open naar alle netten en onderwijsvormen, heeft als doel leerlingen te laten nadenken rond burgerzin.

Het te behandelen thema houdt niet noodzakelijk verband met het verleden van de kampen of de genocide, maar kan ook handelen over meer actuele thema's zoals intolerantie, racisme, democratische waarden of burgerschap.

Het spreekt vanzelf dat deze wedstrijd kan ingepast worden in heel uiteenlopende vakken. Als werkvorm kan gekozen worden uit een tekst (verhandeling, gedicht) of een werk met een andere creatieve invalshoek (foto, film, beeld, maquette, schilderij, toneel, muziek, straatproject,...).

De zes winnende laureaten krijgen een erediploma en mogen gratis deelnemen aan onze vijfdaagse studiereis naar Auschwitz-Birkenau in bijzijn van overlevenden en historici.

De wedstrijd vindt plaats in uw instelling en onder uw toezicht, bij voorkeur op 27 januari, herdenkingsdag van de bevrijding van Auschwitz-Birkenau.

Indien u met uw klas wenst deel te nemen, kan u alle informatie rond de wedstrijd en het inschrijvingsformulier aanvragen en het ingevuld naar ons terugsturen vóór 1 december 2017, via post, per fax, of gescand via e-mail.

Het thema voor schooljaar 2017-2018 is: *De grenzen van de waarheid*.

Wij zijn ervan overtuigd dat deze wedstrijd een ruime weerklank zal vinden en dat uw leerlingen zich zullen onderscheiden door de kwaliteit van hun inzendingen. Wij vragen u dan ook om de mogelijk geïnteresseerden van onze wedstrijd in uw school op de hoogte te stellen.

Schooljaar 2016-2017

Het thema was:
Alles mag in naam van de democratie!

De laureaten zijn:

Wout Ectors
(KA Denderleeuw)
Line Depoortere
(Klein Seminarie Roeselare)
Gilles Knuts
(Klein Seminarie Roeselare)
Jarl Van Den Bulck
(Sted. Lyceum Cadix Antwerpen)
Bram Van Looken
(Sted. Lyceum Cadix Antwerpen)
Charlotte Beselaere
(KA Centrum Oostende)
Groepsprijs
(KSO Glorieux Ronse)

Hoe deelnemen?

Deze wedstrijd is gericht aan leerlingen van de derde graad van alle Nederlandstalige secundaire scholen ongeacht de netten en ongeacht het type onderwijs.

Vraag het reglement, de praktische modaliteiten en het inschrijvingsformulier aan.

Stuur dit volledig ingevuld terug naar:
Wolstraat 17 Bus 50 - 1000 Brussel
t.a.v. Georges Boschloos
per fax:
02 512 58 84
per mail:
georges.boschloos@auschwitz.be
en dit ten laatste op
30 november 2017
Veel geluk!

De laureaten 2016-2017

© Stedelijk Lyceum Cadix

↑ Inzending van Jarl VAN DEN BULCK voor het Stedelijk Lyceum Cadix te Antwerpen

© Vzw Auschwitz in Gedachtenis/Georges Boschloos

↑ Line DEPOORTERE en Gilles KNUTS stuurden beiden een winnende verhandeling in voor Klein Seminarie te Roeselare en werden uitgenodigd (samen met de vier andere laureaten) op de studiereis naar Auschwitz-Birkenau

↓ Inzending van Bram VAN LOOKEN voor het Stedelijk Lyceum Cadix te Antwerpen

© Stedelijk Lyceum Cadix

9 leerlingen van het KSO Glorieux te Ronse, kregen een geldprijs voor hun groepswork en een uitnodiging voor heel de klas voor een bezoek aan de Kazerne Dossin en het Fort van Breendonk

© KSO Glorieux

Terugblik (in beeld) op de studiereis naar Auschwitz-Birkenau 2017.

Van 10 t/m 14 april 2017 vond onze jaarlijkse studiereis naar Auschwitz en Birkenau plaats. Tijdens deze 40ste editie werd met 88 deelnemers, waaronder de laureaten van de jaarlijkse wedstrijd rond burgerzin 'Linken en Herinneren', de kampen en het uitroeiingscentrum, de wijk Kazimierz te Krakau, het voormalige getto van Krakau en de stad Oświęcim bezocht.

Foto 1: Deportatiewagon in Birkenau
Foto 2: Elektrische prikkeldraad in Auschwitz
Foto 3: Ceremonie in Auschwitz
Foto 4: Blok 24 in Auschwitz
Foto 5: Ingangspoort van Auschwitz
Foto 6: Wachttorens in Birkenau
Foto 7: Ingangspoort van Birkenau

1

2

3

4

5

6

7

© Alle foto's Vzw Auschwitz in Gedachtenis/Georges Boschloos

Vroeger gaat niet over

Herinneringseducatie als pedagogische praktijk

Marjan Verplancke, Ann Dejaeghere, Simon Schepers, Maarten Van Alstein

Herinneringen aan ingrijpende gebeurtenissen blijven ons beroeren, vaak tot lang na de feiten. Ze kleuren het publieke bewustzijn en dwingen ons tot nadenken: welke plaats geven we aan collectieve herinneringen? Kunnen we eruit leren? En hoe geven we herinneringen door aan de volgende generatie?

Het Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie heeft samen met het Vlaams Vredesinstituut en Kazerne Dossin, een boek samengesteld over dit soort vragen. *Vroeger gaat niet over* geeft een antwoord op deze en meer vragen en bundelt de vele mogelijkheden van herinneringseducatie, adviseert met bijdragen van gerenommeerde historici, didactici en praktijkdeskundigen en toont je op welke manier je op school of met je organisatie aan de slag kunt met herinneringseducatie. Het is een boek vol inspiratie, met verhelderende toelichtingen, diepgravende focusteksten, didactische suggesties en praktijkvoorbeelden.

Veel aandacht gaat daarbij naar 'dragers van herinneringen'. Games, films, strips of kunst brengen het verleden tastbaar in beeld. De talrijke voorbeelden vormen een aanzet om zelf te reflecteren en het verleden kritisch in een educatieve context te brengen.

Informatie en bestellen via:
herinneringseducatie@telenet.be

Sporen van Herinnering

Speciale editie nr.25

Hoe bezoek je een herinneringsplek met hedendaagse kinderen?

Het volgende nummer van *Sporen van Herinnering* (Speciale editie – nr. 25 – september 2017) behandelt een **voorbereiding voor het bezoeken van het Fort van Breendonk**. Wenst u met uw klas het Fort van Breendonk te bezoeken en uw leerlingen voor te bereiden op dit bezoek, dan zal dit komende nummer, dat in samenwerking met het Fort van Breendonk voorbereid werd, een ideale pedagogische tool zijn. Aarzel niet dit speciaal nummer vanaf september 2017 gratis aan te vragen bij de vzw *Auschwitz in Gedachtenis*:

info@auschwitz.be

of bij het Fort van Breendonk:

info@breendonk.be

CONTACTGEGEVENS

vzw Auschwitz in Gedachtenis
Stichting Auschwitz
Wolstraat 17/Bus 50 - 1000 Brussel

Tel.: 02/5127998
Fax: 02/5125884

info@auschwitz.be
www.auschwitz.be

Met steun van:

Eindredactie: Henri Goldberg
Hoofredactie: Frédéric Crahay, Johan Puttemans
Redactiesecretaris: Georges Boschloos
Redactiecomité: Dirk Lagast, Marjan Verplancke, Dimitri Roden, Yves Monin, Jean Cardoen
Graficus: Georges Boschloos
Drukker: EVM Print

